

ЛІТЕРАТУРНА КЛАСИКА: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

УДК 821.161.2.09

АРХЕТИП МІСТА В РОМАНІ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО «ХМАРИ»: ФУНКЦІОНАЛЬНА ПАРАДИГМА

Тетяна Бандура, канд. філол. наук

*Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського, м. Одеса
tatyana-bandura@mail.ru*

Стаття присвячена дослідженню функціональності архетипу міста в романі І. Нечуя-Левицького «Хмари». З'ясовано художньо-естетичну концепцію архетипу міста; наголошено, що визначально ціннісною для пейзажно-просторової та поетикальної систем письменника є міфологема міста Києва, котра, моделюючи гармонійність і красу світу, стверджуючи віталістичну концепцію буття у творчому доробку митця, виступає водночас яскравим презентантом світоглядних архетипів українського народу. Аналіз тексту роману дав підґрунтя для комплексного трактування топосу Києва як ментального архетипу з виразною історіософською домінантою, також було виявлено його сюжетотворчу функціональність. Особлива увага акцентується на регіонально-локальних пейзажних картинах автора, художньо поетизований ландшафт конкретної околиці набуває в його інтерпретації знаковості національно-просторового топосу. При дослідженні системи урбаністичних архетипів було встановлено, що в романі Нечуя-Левицького означена вага топоса міста як часопросторової екзистенції національного буття, яка актуалізована через націософські підтексти.

Ключові слова: архетип, топос, наратив, естетизація, сакральність, локус, поетика.

Феномен І. Нечуя-Левицького-пейзажиста завжди хвилював творчу уяву літературної критики, породжуючи безліч дискусій щодо художньої майстерності великого митця. Довершено раціональною ми вважаємо думку О. Білецького: «Критика не раз твердила, ніби Нечуй-Левицький так і залишився назавжди локально-обмеженим у своїх пейзажах, ніби він виявився неспроможним вийти за межі свого Надросся. Це не так. Досить згадати «Миколу Джерю» з описами степових просторів, Чорного моря, зарисовки Києва та його околиць (у романі «Хмари», в нарисах «Ніч на Дніпрі», «Вечір на Володимирській горі» та ін.), українського Підлісся, карпатських гір-

ських пейзажів, Одеси, Кишинєва» [1, с. 325]. Логічно послідовним у своєму висловленні постає критик, згадуючи про ідейно-тематичну роль архетипу міста, села, ландшафтних особливостей у структурі твору І. Нечуя-Левицького. Регіонально-локальні пейзажні картини автора, художньо поетизований ландшафт конкретної околиці набуває в його інтерпретації знаковості національно-просторового топосу.

Поза увагою дослідників залишалася визначально ціннісна для пейзажно-просторової та поетикальної системи письменника міфологема міста Києва, котра, моделюючи гармонійність і красу світу, стверджуючи віталістичну концепцію буття у творчому доробку митця, виступає водночас яскравим презентантом світоглядних архетипів українського народу. Аналіз тексту роману «Хмари» дає підґрунтя для комплексного трактування топосу Києва і як ментального архетипу з виразною історіософською домінантою.

Тенденційністю в романі Нечуя-Левицького позначена вага іпостась міста як часопросторової екзистенції національного буття, актуалізована через націософські підтексти. Але найвиразніше контекст творів письменника розкриває поетичний комплекс «місто» через призму естетичності, вивільняючи потенційну концентрацію краси міста в слові, створюючи емоційно-настрійний і чуттєво-енергетичний художній образ Києва.

Архетип міста у творах письменника включає як реально географічний, так і символічний зміст. «Українська природа в сліпучо-яскравих барвах, показана Гоголем, здавна була предметом захопленого славослов'я мандрівників, але вперше в особі Нечуя-Левицького вона знайшла спостерігача-живописця, у якого захоплення не заважало топографічній точності» [2, с. 79], — характеризує Левицького як пейзажиста Н. Крутікова. Його спостереження стосуються і художньої рецепції міського ландшафту у всій його багатокомпонентності і семантичній поліфонічності. Проза митця засвідчує гармонійний синтез достовірності опису ландшафтних реалій з яскраво вираженим тяжінням до поетичної акцентуації краси географічного простору.

Більшість дослідників творчості письменника (І. Франко, О. Білецький, Н. Крутікова, Л. Ставицька, М. Походзіло, В. Власенко та ін.) відзначають його потяг до естетичного осягнення світу і відтворення його краси у художньому тексті. Зокрема, дослідник В. Власен-

ко наголошує: «Нас не може не захоплювати глибока любов письменника до краси [...] до живої краси, що розлита в природі, виявляється в людях, у народній творчості, у великих творіннях мистецтва» [3, с. 114]. Авторське осмислення архетипу міста як естетичного феномену і художньо-поетична презентація його естетичної феноменальності найяскравіше виявляє себе у романі «Хмари» І. Нечуя-Левицького.

Метою даної розвідки є комплексний аналіз архетипу міста, його художньої функціональності, синкретичного естетизму в структурі наративу роману І. Нечуя-Левицького «Хмари».

У художньому світі одного з кращих романів І. Нечуя-Левицького опоетизовано окремі пейзажні деталі міста, так звані локуси (храми, Дніпро, київські вулиці, парки і т. ін.), а також подані цілісні, розлогі пейзажно-урбаністичні полотна. Художньо-естетична цінність відчуттєвих образів реальності, візуальних образів міської природи в письменника породжена таким розумінням прекрасного, в якому немає відчуження, а домінує захоплення і подив. На початку твору, показуючи мандрівку семінаристів до Києва, автор художньо занурюється у творення міського пейзажу: «З чорного чернігівського бору вони вийшли на низький берег Дніпра. Перед ними за Дніпром з'явилась чарівнича, невимовно чудова панорама Києва. На високих горах скрізь стояли церкви, дзвіниці, неначе свічі палали проти ясного сонця золотими верхами. Саме проти їх стояла лавра, обведена білими високими мурованими стінами та будинками, й лисніла золотими верхами й хрестами, наче букет золотих квіток. Коло лаври ховались у долинах між горами печери з своїми церквами, між хмарами садків та винограду. А там далі, на північ, на високому шпилі стояла церква св. Андрея, вирізуючись всіма лініями на синьому небі: коло неї Михайлівське, Софія, Десятинна... Поділ, вганяючись рогом в Дніпро, неначе плавав на синій, прозорій воді з своїми церквами й будинками. Всі гори були ніби зумисне завітчані зеленими садками й букетами золотоверхих церков, їх завітчала давня невмираюча українська історія, неначе рукою якогось великого артиста...» [4, с. 8]. Урбаністичний пейзаж репрезентує функцію хронотопу з елементами сакральної естетизації образу Києва. Коректно стверджує дослідниця В. Г. Фоменко про важливість урбаністичних мотивів: «Урбанізаційні процеси постійно інтерпретуються письменниками, в їх творах місто стає світом, а спосіб буття людини відтворюється крізь призму міста» [5, с. 80]. Своєрідна градаційна сакралізація, представлена святими

соборами міста, несе високу ідейно-тематичну значимість. Письменник захоплюється красою українського величного міста з багатвіковою історією.

У відтворенні художнього локусу київських пагорбів Нечуй-Левицький використовує прийом антропоморфізації художнього простору, що дозволяє йому розвинути традиційну естетичну тенденцію одухотворення/оживлення міста: «Стоять київські гори непорушно, заглядають в синій Дніпро, як і споконвіку, несуть на собі пам'ятку про минульість для того, хто схоче її розуміть, і ждуть не дждуться, поки знов вернеться до їх слава старого великого Києва, поки знов завітчають їх потомки давніх батьків свіжими квітками історії...» [4, с. 8]. Характер пейзажів І. Нечуя-Левицького, в тому числі і міських, тяжіє до так званого ідеального пейзажу, або ж ідилічного. М. Епштейн підкреслював, що ідеальні ознаки пейзажу (м'який вітерець, що доносить приємні запахи, вічне джерело, яке вгамовує спрагу, квіти, котрі широким килимом застеляють землю, дерева та птахи, які співають на гіллі) створені для того, щоб повністю наповнювати і радувати всі людські відчуття [6, с. 132], а місто у творчості Нечуя-Левицького описане з високим зарядом емпатичності.

Прикметно, що у романі «Хмари» митець значущу, сюжетотворчу функцію часто закріплює за міським пейзажем, який має яскраву національну суть: «Раз над Києвом стояла чудова весняна ніч, що так надихувала духом поезії Гоголя й Пушкіна. Повний місяць дивився в синій, гладенький, як дзеркало, Дніпро. Небо було ясне й синє. На заході, над чорною смугою лісу й гір, небо блищало дуже пізнім рум'яним вечором. Було ясно, як удень. На Братській церкві можна було читати золоті написи на стінах. Повітря було тихе, запашне. Здається, не тіло, а сама душа ним дихала. На серці ставало легко, на душі — спокійно. Розум засипав перед великою красою природи, зате ж прокидалась фантазія навіть в черствій, твердій душі. Співуча душа виливалась піснею по-солов'їному, поетична душа марила тисячею пишних картин. Душа любляча любила гарячіше, душа безпашна заспокоювала своє замучене серце. Вся природа з небом і землею, з водою, квітками, лісами й горами здавалась однією піснею, однією гармонією» [4, с. 16]. Над містом віє духом оновлення, відродження, яке символізує весна, чиста, натхненна, пробуджуюча. І як наслідок — «нові люди» у суспільстві. Так урбаністичний пейзаж виконує ще й характеротворчу функцію. «Новий герой» Нечуя-Левицького

Павло Радюк — різноплановий. Його мета — національна самоідентифікація, певним етапом якої є наближення до народу (одяг, звичаї, культура), залучення інтелігенції до селянської роботи, просвіта народу, без чого неможлива боротьба за його краще життя. Звідси й культурницька місія Радюка. Як бачимо, програма дій в «нового героя» є, хоча й дещо наївна, обмежена.

На відміну від українофіла Дашкевича з його кабінетним вивченням абстрактної «слов'янської душі», Радюк намагається свої ідеї прикласти до практичного життя. Він організовує читання лекцій для народу, пропагує заборонену літературу (Ренан, Бюхнер, Фейербах, Прудон), популяризує «Кобзар», записує українські народні пісні, має намір заснувати в Києві недільні та вечірні школи. Правда, Радюк іноді виявляє й безпорадність, обмеженість («і од чого почати? і за що взятись?»), але у своїх пориваннях герой цільний: «В його душі була мета, — ясна й проста — народ й Україна...» [4, с. 149]. Радюк непохитно вірить, що визволення від національного й соціального гніту можна здобути поширенням знань, просвітою: «Це одно і єдине джерело, звідкіль полетіть світ на Україну: просвітність і наука» [4, с. 319].

Цікавим є художнє використання у Нечуя-Левицького локусу Дніпра в якості психологічної деталі — роздуму героя про своє майбутнє, пов'язаного з рідним містом, Батьківщиною: «Надзвичайна широчінь та далечінь картини несамохіль зворушила високі почування в серці, світлі ідеали в мрійній молодій душі. Думи та мрії замиготіли, неначе одлиск майського проміння на тихому, гладенькому Дніпрі... Як бажає серце прикласти до живого життя мої гуманні золоті мрії, справдить мої високі ідеали! Сипнув би на весь світ рясно та рясно думками, мріями, добром та щастям, як сипле оце золоте тепле сонце рясним золотим промінням на розлогі луки, на Дніпро. І гострі темні очі його неначе пригасли, неначе припали росю, стали вогкі, мрійні й добрі» [4, с. 281]. Автор облагороджує помисли, рух думки Радюка засобом естетизації художнього простору, відбувається сакралізація архетипу міста на рівні ідеї твору, концепції героя та світоглядної позиції І. Нечуя-Левицького. Справедливо зауважила літературознавець С. Павличко: «Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і героя» [7, с. 136]. Київ у письменника стає співмірним із країною. Вони становлять своєрідну багатовимірну сферу, окреслену не тільки географічно-ландшафтним контуром, — в полі її тяжіння перебувають

важливі національні, етнопсихологічні та ментальні інтенції; мова йде не стільки про «генетичний» зв'язок з містом, як про геоетнічну вкоріненість у рідну місцевість, що в українській літературі відкривається колосальним художньо-націософським міським дискурсом.

Отже, в романі І. Нечуя-Левицького «Хмари» архетип міста, традиційно оприявлений у пейзажних описах, образах і замальовках, часто перебирає на себе основні функції наративу: сюжетотворчу, ідейно-тематичну, характеротворчу, психологічну і т. д., які виходять за межі виключно пейзажних. Комплексний аналіз архетипу міста у творчому доробку митця засвідчує тяжіння до глибокої психологізації та естетизації навколишнього середовища в художньому часопросторовому континуумі твору. Власне, у цьому полягає універсальність пейзажу у творі як компоненту оповіді: в індивідуально-авторському поетикальному арсеналі І. Нечуя-Левицького за пейзажними картинами, міськими образами чи штрихами розкодовуються імпліцитні смисли й підтексти, почасти дуже важливі у структурі тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький О. Зібрання творів : в 5 т. / О. І. Білецький. — К. : Наукова думка, 1965. — Т. 2. — 672 с.
2. Крутікова Н. Творчість І. С. Нечуя-Левицького / Н. Є. Крутікова. — К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1961. — 247 с.
3. Власенко В. Художня майстерність І. С. Нечуя-Левицького / В. О. Власенко. — К. : Радянська школа, 1989. — 183 с.
4. Нечуй-Левицький І. Хмари : [роман] / І. С. Нечуй-Левицький. — К. : Дніпро, 2004. — 335, [1] с. — (Першотвір).
5. Фоменко В. Українська урбаністична література. Особливості та тенденції розвитку / В. Г. Фоменко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. — Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2013. — № 2 (261). — С. 76–83.
6. Эпштейн М. «Природа, мир, тайник вселенной...» : Система пейзажных образов в русской поэзии / М. Н. Эпштейн. — М. : Высшая школа, 1990. — 303 с.
7. Павличко С. Теорія літератури / С. Д. Павличко. — К. : Основи, 2009. — 679 с. — (Серія : De profundis).

АРХЕТИП ГОРОДА В РОМАНЕ И. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦКОГО «ОБЛАКА»: ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ПАРАДИГМА

Татьяна Бандура, канд. филол. наук

*Южноукраинский национальный педагогический университет
имени К. Д. Ушинского, г. Одесса*

Статья посвящена исследованию функциональности архетипа города в романе И. Нечуя-Левицкого «Облака». Была определена художественно-эстетическая концепция архетипа города, отмечено, что определяющей ценностью для пейзажно-пространственной и поэтической систем писателя есть мифологема города Киева, которая, моделируя гармоничность и красоту мира, утверждая виталистическую концепцию бытия, выступает одновременно ярким презентантом мировоззренческих архетипов украинского народа. Анализ текста романа обеспечил почву для комплексного трактования топоса Киева как ментального архетипа с выразительной историософской доминантой, также была выявлена его сюжетотворческая функциональность. Особое внимание акцентируется на локально-региональных пейзажных картинах автора, художественно поэтизированный ландшафт конкретной местности приобретает в его интерпретации знаковую национально-пространственного топоса. При исследовании системы урбанистических архетипов было установлено, что в романе Нечуя-Левицкого определяется значимая ипостась города как временно-пространственной экзистенции национального бытия, которая актуализируется через натиософские подтексты.

Ключевые слова: архетип, топос, нарратив, эстетизация, сакральность, локус, поэтика.

THE ARHETYPE OF THE CITY IN THE NOVEL I. NECHUY-LEVITSKY «CLOUDS»: FUNCTIONAL PARADIGM

Tetyana Bandura

*South Ukrainian National Pedagogical University named
after K. D. Ushynsky, Odesa, Ukraine*

Of the article analyses the artistic-aesthetic concept of archetype of the city in the novel I. Neshuya-Levytsky «Clouds», explores the narrative functionality. The article investigates the functionality of the archetype of the city, it noted that determine the value for the landscape and the spatial and poetikal systems have writer myth of Kiev, which, by simulating the harmony and beauty of the world, claiming vitalist concept of life, is both bright prezentant worldview archetypes of the Ukrainian people. An analysis of the text of the novel has provided the way for integrated interpretation of topos Kiev as mental archetype with expressive historiosophical dominant as it was revealed. Particular attention is paid to the local-regional landscape paintings of the author's artistic landscape poeticize particular area acquires symbolic meaning in his interpretation of the national spatial topos. In the study of urban archetypes, it was found that in the novel Nechui-Levitsky determines the significance of the city as the Person of the time-space existence of national existence, which is updated through natsiosofical subtexts.

In art reproduction locus Kiev hills Nechuy-Levitsky method uses antropomorfniy art space, allowing it to develop a traditional aesthetic trend animation / revitalization of the city. Determined that the Kyiv writer is commensurate with the country. They are a kind of multi-dimensional field covered not only geographically landscape contour. In the field of gravitation are important national ethnopsychological and mental intentions; it is not so much about «genetic» connection with the city, as heoetnichnu rooted in his native place, in Ukrainian literature offers a huge artistic and natsiosofs urban discourse. It is noted that in the novel Nechui-Levitsky «Clouds» archetype city traditionally show in landscape descriptions, images and sketches, often assume the basic functions of narrative: plotcre- atful, ideological content, charactercreatiful, psychological and t. E., That go limits only landscape. Comprehensive analysis of the archetype of the city in the artistic heritage of the artist testifies to the deep gravity of psychological and aesthetic environment in Time and Space continuum artistic work. Actually, this is the versatility of the landscape in his work as a narrative component: the individual author poetykahn arsenal I. Nechuy Levitsky by landscape paintings, images of the city or strokes, revealed implicit meanings and implica- tions, in part very important in the structure of the text.

Key words: *archetype, topos, narrative, aesthetic, sacralization, locus, poetica.*

REFERENCES

1. Bilecz'ky'j, O. (1965), Zibrannya tvoriv: v 5 t. [Writings in 7 volumes], Naukova dumka, Vol. 2 [in Ukrainian].
2. Krutikova, N. (1961), Tvorchist' I. S. Nechuya-Levy'cz'kogo [Creativity by Nechui Levitsky], Kyiv, Vy'd-vo Akademiyi nauk URSR [in Ukrainian].
3. Vlasenko, V.(1989), Xudozhnya majsternist' I. S. Nechuya-Levy'cz'kogo [the artistic skills by Nechui Levitsky], Kyiv, Radyans'ka shkola [in Ukrainian].
4. Nechuj-Levy'cz'ky'j, I. (2004), Xmary' [Clouds], Kyiv, Dnipro [in Ukrainian].
5. Fomenko, V.(2013), «Ukrainian urban literature. Features and trends», Visnyk Lugans'kogo nacional'nogo univertytetu imeni Tarasa Shevchenka, no. 2, pp.76–83 [in Ukrainian].
6. Jepshtejn, M.(1990), «Priroda, mir, tajnik vselennoj...»: Sistema pejzazhnyh obrazov v russkoj poezii [«Nature, the world, the cache of the universe...»: The system landscape images in Russian poetry], Moscow, Vysshaja shkola [in Russian].
7. Pavly'chko, S. (2009), Teoriya literatury' [theory of the literature], Kyiv, Os- novy' [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 1 жовтня 2015 р.